

Албетте, акындын бул саптарын окуган соң адамдарга чындыгында эле ушундай деген ой келет. Кыргыздын ар бир жеринин кереметин акын жогорудагы Ысык-Көл жөнүндө айткан ырынын фонунда камтыгандай таасир калтырат. Себеби, кыргыз элинин мейман достугу айтылып жаткандыктан, ал сапат кыргыз мүнөзүнө таандык экендигин тартынбай айтууга болот.

Калыгул Бай уулунун терме, санат ырлары жөнүндө да сөз кылып кетүү, андагы бийик ойлордун берилишине өзгөчө көңүл бурууга арзыйт.

Мисалы:

Кетсе дөөлөт колуна,
Келмеги кыйын мал кайтып.
Келе деп келсе берсең,
Кейитет жанды саргайтып.
Жоого тийсе, сүрү бар,
Тамты тешээр уурунун,
Сабы кыска чоту бар.
Боло турган жигиттин,
Жүрөгүндө оту бар

Бул ыр саптарынан байкалып тургандай, адамдар жашоодо барга топук кылып, карапайым жашоо кечириш керектигин эскерткендей айтат.

Демек, Калыгул Бай уулу өз заманынын акыны деп гана айтуу менен чектелбей, ойчул жана даанышман инсан экендигин окутууда чыгармачылыгы туурасында келечек ээлерине жеткирүү, жайылтуу ар бирибиздин милдетибиз деп кароого болот. Себеби, акындын чыгармаларын окутуу, жайылтуу аркылуу, байыркы кыргыздын тарыхында акылга бай жана терең ой жүгүртө алган инсандардын жашап өткөндүгүн билүү маанилүү орунда болмокчу.

Пайдаланган адабияттар:

1. Акылман Калыгул : Ырлар, акыл-насааттар, даректүү баяндар, илимий-изилдөөлөр. Түз. С. Мусаев, А. Акматалиев. — Б.: Шам, 2000
2. Кыргызстан улуттук энциклопедиясы. 4-том. Башкы редактору Асанов Ү. А.- Б.: 2012. 104 -б
3. Мурас. Түзгөн М. Абдылдаев.-Фрунзе «Кыргызстан» 1990-ж
4. Турдугулов А. Кыргыз классикасы.- Бишкек 2005

УДК: 821.512.154

Мамбеталиева А., Токтосунова С.

*Мамбеталиева Айзада – улук окутуучу, С. Нааматов атындагы НМУ;
Токтосунова Сайкал – магистрант, С. Нааматов атындагы НМУ*

К. АКМАТОВДУН «АРХАТ» РОМАНЫНДАГЫ АНГЛИС МАССАЛЫК АДАБИЯТЫНЫН ТААСИРИ ТУУРАЛУУ

О ВЛИЯНИИ АНГЛИЙСКОЙ МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РОМАН К. АКМАТОВА «АРХАТ»

ON THE INFLUENCE OF ENGLISH MASS LITERATURE ON THE NOVEL BY K. AKMATOV "ARHAT"

Аннотация. Бул макалада кыргыз жазуучусу Казат Акматовдун «Архат» романында англис массалык адабиятынын туундусу болгон Сирил Генри Хоскиндин «Үчүнчү көз» аттуу чыгармасынын таасири барлыгы жөнүндө баяндалат. Макаланын авторлору «Архат» романындагы адабий таасир проблемасы тууралуу көз карашын Д. Дөкөнбаевдин жана И.

Акматаштын айткан пикирлерине таянуу менен далилдөөгө умтулушат. Алардын ою боюнча, «Архат» романында англис массалык адабиятынын, тактап айтканда, «Үчүнчү көз» чыгармасынын жаап-жашырылбаган таасири орун алган.

Аннотация. В данной статье описывается влияние произведения Сирила Генри Хоскина «Третий глаз», являющегося производным от английской массовой литературы, на роман кыргызского писателя Казата Акматова «Архат». Авторы статьи стремятся доказать свои взгляды о проблеме литературного влияния в романе «Архат», опираясь на мнения Д. Доконбаева и И. Акташа. По их мнению, роман «Архат» имеет нескрываемое влияние английской массовой литературы, а именно произведения «Третий глаз».

Annotation. This article describes the influence of the work of Cyril Henry Hoskin "The Third Eye", which is a derivative of English mass literature, on the novel by the Kyrgyz writer Kazat Akmatov "Arhat". The authors of the article strive to prove their views on the problem of literary influence in the novel "Arhat", based on the opinions of D. Dokonbaev and I. Aktash. In their opinion, the novel "Arhat" has an undisguised influence of English mass literature, namely the work "The Third Eye".

Түйүндүү сөздөр: адабий таасир проблемасы, К. Акматов, англис массалык адабияты, «Архат» романы, С. Г. Хоскин, «Үчүнчү көз» чыгармасы.

Ключевые слова: проблема литературного влияния, К. Акматов, английская массовая литература, роман «Архат», С. Г. Хоскин «Третий глаз».

Key words: the problem of literary influence, K. Akmatov, English popular literature, the novel "Arhat", S. G. Hoskin "The Third Eye".

Кыргыз калемгери Казат Акматов «Архат» романын 2005-2006-жылдары Бишкек шаарынан Мамлекеттик тил жана энциклопедия борборунан өз-өзүнчө үч китеп түрүндө чыгарган. Андан кийин 2007-жылы ошол эле уюм аркылуу бардык китептерин бириктирип, бир бүтүн чыгарма иретинде бастырган.

«Архат» романына карата кыргыз окурмандар коомчулугу, анын ичинде кесипкөй адабиятчы-окумуштуулар жылуу пикирлерин, мактоо сөздөрүн аяшкан жок. Анткен менен, романдын авторун адабий уурулугу, плагиаторлугу үчүн айыптаган пикирлер да болду. Ушул көрүнүштү изденүүчү Исмет Акташ төмөнкүчө баалайт: «Жарык көргөндөн кийин коомчулукта бул роман туурасында ар түрдүү талаш-тартыш оту тутанды» [1]. Ал карапайым окурман Д. Дөкөнбаев, аны адабий уурулуктун – плагиаторлуктун туундусу катары кабыл алганын, ошол эле учурда аттуу-баштуу акын-жазуучулар, адабиятчылар «Архат» романын тегиз көкөлөтө мактап жатып калышканын белгилейт [1]. Анан төмөнкүдөй тыянакка келет: «Дал ушул жагдай К. Акматовдун бул романын илимий негизде, б.а. салыштырма-типологиялык өңүттө тыкыр изилдөө, ошол изилдөөнүн натыйжасында гана жыйынтыктуу пикир айтуу зарылчылыгын туудурат» [1].

Албетте, И. Акташтын байкоосу, тыянагы туура. «Архат» романы салыштырматарыхый, салыштырма-типологиялык изилдөөгө муктаж. Анткени, окурман Д. Дөкөнбаев романды мактагандарга караманча каршы болуп, аны плагиаттын үлгүсү катары баалап жатат. Демек, чындыкты издөө жана аныктоо зарыл.

Төмөндө «Архат» романы тууралуу жарык көргөн бир катар материалдардын тизмесин келтире кетели: К. Сариева «Мифтин жаңырышы, кыялдын тирилиши» («Адабий Алатоо», 2-декабрь, 2005-ж.); П. Дүйшөнбаев «Олуянын үчүнчү бийиктиги кандай болот же К. Акматовдун «Архат» романы жөнүндө» («Кыргыз Туусу», декабрь, 2005-ж.); Б. Акматов «К. Акматовдун «Архат» романы жана Чыгыштын дүйнө таанымы» («Адабий Алатоо», февраль, 2006-ж.); Ч. Айтматов «Кыргыз адабиятындагы жаңы сөз» («Адабий Алатоо», сентябрь, 2006-ж.); К. Асаналиев «Бийлик жана адилеттик» («Адабий Алатоо», ноябрь, 2006-ж.); К. Байбосун «Миларепанын Алатоого келиши (К. Акматовдун «Архат» романы жөнүндө)» («Адабий Алатоо», ноябрь, 2006-ж.); А. Шепеленко «Роман об экологическом апокалипсисе» («Культура», 22 сентября, 2006 г.); А. Акматалиев «К. Акматов он төртүнчү теманы ача алдыбы?» («Кутбилим», 6-апрель, 2007-ж.); А. Эркебаев «Руханият жана «Архат» («Кыргыз

Туусу», 1-4-июнь, 2007-ж.); С. Эралиев «Кыргыз адабиятындагы зор жаңылык» («Кыргыз Туусу», 8-10-июль, 2008-ж.); Н. Казакова «Архат» адамзатты акыл-эске чакырат» («Адабий Алатоо», 25-ноябрь, 2008-ж.); Ж. Сааданбеков «Это сладкое слово свобода» («Кыргыз Руху», 25-декабрь, 2009-ж.); Т. Абдылдабеков «Бака жылаанды майрык деп...» («Ачык саясат», 26-май, 2009-ж.); У. Эмилбеков «Архат» романына карата сөз» («Кыргыз Руху», 3-апрель, 2009-ж.); Д. Дөкөнбаев ««Архат» гибрид роман» («Эл сөзү», 29-сентябрь, 2009-ж.); С. Карымшаков «Казаттын кенч капкасы» («Жаңы Ала-Тоо», сентябрь, 2012-ж.); А. Акбаров «Жазуучу Казат Акматов 70 жашта улуттун туусун көтөрүп...» («Жаңы ордо», 28-октябрь, 2012-ж.); К. Жусупов «Рух насыяты» («Эркин-Тоо», 23-октябрь, 2012-ж.); А. Муратов «Улуттук адабияттын деңгээлин көтөргөн Казат Акматов» («Заман Кыргызстан», 16-ноябрь, 2012-ж.); И. Лайлиева «Эволюция романа К. Акматова: от реализма к постмодернизму» (Китепте: К. Акматов. Чыгармаларынын 7 томдон турган жыйнагы, 6-том. – Б.: Турар, 2012. 270-290-б.); Э. Калдыбаева «Казат Акматовдун «Архат» романы жана фольклор» («БГУ Жарчысы», №3, 2012-ж.); И. Акташ ««Архат» романын салыштырма-типологиялык негизде изилдөө зарылчылыгы тууралуу» («С. Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы», №2, 2018-ж.); И. Акташ ««Архат» романы адабий стилизациянын көрүнүшү катары» («С. Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы», №2, 2018-ж.); Г. Т. Токтогулова «Казат Акматовдун чыгармаларындагы философиялык идеялар жана көз караштар» ((ОшМУ Жарчысы», Т.2, №3, 2021-ж.); Д. М. Чокоева «К. Акматовдун «Архат» романындагы бунтардыктын метафизикасы» («А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин Жарчысы», №2, 2021-ж.); А. С. Жантаев, А. М. Мамбеталиева «Казат Акматовдун «Архат» романындагы стилизациянын көрүнүштөрү» («Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №1, 2022-ж.).

Көрүнүп тургандай, илимий коомчулукта «Архат» романы туурасында азыркы кезге чейин ар түрдүү пикирлер айтылып, ар башка көз караштар ортого салынып келатат. Арийне, алардын арасында К. Акматов өз романынын сюжеттик негизин башка улуттун адабиятынан, атап айтканда, англис адабиятынан алганы туурасында пикирлер да бар. Бул көз карашты сунуштагандар, жазуучуну уурулугу үчүн айыптаган Д. Дөкөнбаевди эске албаганда, И. Акташ, А. Жантаев, А. Мамбеталиева болуп саналат. Кийинки авторлор, «Архат» романы стилизациянын туундусу деген пикирди карманышат. Алардын ою боюнча К. Акматов англиялык калемгер С. Г. Хоскиндин «Үчүнчү көз» аттуу чыгармасын стилизациялап, ошонун негизинде «Архат» романын түзгөн.

Алсак, А. Жантаев менен А. Мамбеталиева өздөрүнүн мазмундуу макаласынын соңунда төмөнкүдөй тыянактарга келишкен:

«1. Англис жазуучусу С. Г. Хоскиндин «Үчүнчү көз» аттуу чыгармасы адабий мистификациянын туундусу болуп саналат;

2. Ал эми кыргыз калемгери Казат Акматовдун «Архат» романынын негизине «Үчүнчү көз» чыгармасынын сюжеттик окуялары салынган;

3. «Архат» романына берилген бийик баалар да, анын авторун плагиаторлукка айыптоо да жаңылыштык экендиги айдан ачык;

4. Чындыгында, К. Акматовдун «Архат» романында С. Г. Хоскиндин «Үчүнчү көз» чыгармасын стилдештирүүнүн көрүнүштөрү орун алгандыгын белгилей алабыз» [2, 238-б.].

Бул туурасында Казат Акматов өзү дагы айтат. Ал 2009-жылдын 15-июлунда «Азаттык» радиосуна берген маегинде мындай дейт: «Лобсанг Рампанын “Үчүнчү көз” деген романы бар. Бул өзү 1931-жылы жазылган кичине китепче. Ал өзү ак сөөк тукуму, монастырда окуган киши. Анын китебинен мен таппай жүргөн материалымы таап алдым. Мен монастырдагы окуу расписаниесин, окуунун тартибин, анан “үчүнчү көздү” ачуунун технологиясын таппай жаткам. Ушундай “атайын” нерселерди мен ошол китептен таап сүйүндүм. Мен өзүм элүүдөй китеп окудум. Алардын бирөөндө да андай нерселер жок. Аларды мен “Үчүнчү көздөн” алдым» [4].

Д. Дөкөнбаев болсо жазуучу «Үчүнчү көздүн» текстин дээрлик толук колдонгонун

белгилейт. Ал эки китептен көптөгөн салыштырууларды мисалга тартып, аягында мындай дейт: «Бул салыштыруулардан тышкары эки китептин тең каармандарынын (ортодон жарым кылым убакыт өтсө да) сүкүттө отургандары, балдар менен мушташкандары, ата-энелерине жолугуп кайра кетип калгандары, окугандары, экзамен бергендери, Тибеттин борборундагы көргөн билгендери, үчүнчү көзү ачылгандан кийин көз караштары дээрлик бирдей, жалпысынан бир мазмунда. Ал эми Тянь-Шань тоолорундагы ысык суу (гейзер), киши кийик (ийети), Тибеттин жер алдындагы байлыктары, аерде жаткан эбегейсиз зор кишилер жөнүндө баяндоолор дагы окурманга бирдей түшүнүк калтырат. Кыскасы “Третий глаз” китеби “Архат” романынын (Роман 350 беттен турса, “Третий глаз” 190 бет. К. Акматов аны кичинекей китепче дейт) үчтөн эки бөлүгүн түзөт. Албетте, эки китептин тең көркөмдүгү, көтөргөн проблемалары эки башка, маани-маңызы да бөлөк, бирок мазмуну, сүрөттөө-баяндоолору бир биринен аз эле айырмаланат.

Романдын автору “Третий глаз” китебинен пайдаланган материалдар чыгарманын “...он чакты бетинде айтылган” – дейт. Бул сөзү да калп экенине өзүңүз күбө!» [3]. Ошентип, кыргыз жазуучусу К. Акматов «Архат» романынын сюжетинде «Үчүнчү көздүн» текстин пайдаланганы ачык-айкын. Дал ушул жагдайды изилдөөчүлөр И. Акташ да, А. Жантаев менен А. Мамбеталиева да калыстык менен белгилешет.

Албетте, дүйнөлүк адабияттын тарыхында бөтөн текстти пайдалануу көп эле авторлордо кездешет. Өзгөчө модернизм менен постмодернизм агымдарынын өкүлдөрү бул чыгармачылык ыкмага байма-бай кайрылышат. Аны интертекст, интертексттүүлүк деген түшүнүктөр менен акташат. Биз болсо, өзүбүздүн макалабызда К. Акматовдун «Архат» романында англис массалык адабиятынын адабий таасири барлыгын далилдөөнү көздөйбүз. Ал тууралуу кеңири сөз алдыда турат.

Колдонулган адабияттар:

1. Акташ, И. «Архат» романын салыштырма-типологиялык негизде изилдөө зарылчылыгы тууралуу [Текст] / И. Акташ // С. Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы, №2, 2018. – 46-51-б.

2. Жантаев, А. С. Казат Акматовдун «Архат» романындагы стилизациянын көрүнүштөрү [Текст] / А. С. Жантаев, А. М. Мамбеталиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №1, 2022. – 234-239-б.

3. Дөкөнбаев, Д. «Архат» гибрид роман» [Текст] / Д. Дөкөнбаев // Эл сөзү, 29-сентябрь, 2009-ж.

4. Шамшиев, Б. «Архат» романынан чыккан сөз [Текст] / Б. Шамшиев, К. Акматов, М. Жумаев // «Азаттык» радиосу, 2009-жылдын 15-июлу. Электрондук дареги: https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_literature_new_roman_Arhat/1776729.html

УДК 894

Марысбекова А.

Марысбекова Айдана – магистрант, С. Нааматов атындагы НМУ

МИФТЕРДИН ТИПОЛОГИЯСЫ ЖАНА ТИПТЕРИ

ТИПОЛОГИЯ И ТИПЫ МИФОВ

TYOLOGY AND TYPES OF MYTHS

Аннотация: Мир человека строился на основе мистицизма, веры в высшие силы предметов, вещей и событий, в одухотворенность явлений природы. Китайское, греко-римское, латиноамериканское и романо-скандинавское древние общества постепенно выстраивали свои системы мира, присваивая свои имена и поклонение всему, что их окружало. Актуальность данной работы обусловлена рядом предпосылок. Во-первых,